

УДК 304: 070. 422

М. К. Василенко*Інститут журналістики Київського національного університету
імені Тараса Шевченка***ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЖУРНАЛІСТИКИ-РОЗСЛІДУВАННЯ.
ПРИПУСТИМИ СТАНДАРТИ ДОМИСЛУ І ВИМИСЛУ**

Стаття присвячена проблемам розвитку сучасної журналістики-розслідування, як української, так і світової. Наводяться численні приклади з періодичної преси та наукових видань.

Репортаж, розслідування, журналістика, респондент, історія журналістики, газета, тенденція, новина

Проблема розвитку журналістики-розслідування актуальна для України в тій мірі, в якій розвивається демократична традиція, еволюціонує суспільна мораль. Водночас журналістика-розслідування, або інвестигативна журналістика, як прийнято говорити на американський манер, часто-густо відповідає на запити олігархічної верхівки країни. Звісно, за таких умов розслідування йде швидше, його ефективність зумовлена значними коштами, вкладеними в результат пошуку. Проте, за таких обставин, говорити про моральність вітчизняної журналістики не доводиться. Автор статті ставить собі за мету дослідити основні тенденції розвитку інвестигативної журналістики в сучасних умовах.

Запропонована тема є досить полемічною. Сучасні теоретики журналістознавчої науки воліють її не помічати, оскільки існує ймовірність звинувачення в зазіханні на основи-основ практичної журналістики: існування об'єктивної реальності у вигляді факту і неможливості його творчої інтерпретації в процесі журналістського розслідування. Стверджуємо, що однозначне тлумачення факту в розслідуванні ігнорує онтологічний підхід у питанні адекватності сприйняття події окремою особистістю і соціумом в цілому. Цим уповільнюється дослідження проблеми інтерпретації фактів власне журналістом, а також міри домислу і вимислу в цьому процесі.

У різні історичні періоди питанням домислу і вимислу в журналістській творчості, журналістському розслідуванні зокрема, займалися вчені, публіцисти, письменники, літературні критики. В Україні найбільше уваги проблемі приділив Д. М. Прилюк, побіжно її торкнулися В. Й. Здоровега та І. В. Прокопенко. У Росії слід відзначити образно-поетичне трактування проблеми Г. В. Лазугіною [6]. Серед зарубіжних фахівців проблему настільки вміло обходив увагою Рене Дж. Каппон [8], що стало цілком зрозуміло, що питання домислу і вимислу існує і в англо-американській новинній (*прим. моя — М.В.*) журналістиці, проте помічати її не варто, оскільки це суперечить принципам Ассошіейтед Пресс.

Серед літераторів — репортерів у минулому, які творчо екстраполювали методи збирання фактичного матеріалу на художню творчість, слід назвати Ернеста Гемігвея, Грехема Гріна, ще раніше Гі де Мопассана.

Проте сама по собі проблема домислу і вимислу виникла з моменту масового виходу газетно-журнальної продукції в кінці XVII — поч. XVIII ст. в Англії, потім — у країнах континенту.

Обравши полеміку як метод трактування ідеї й емпіричного матеріалу, акцентуємо на тому, що проблема домислу і вимислу в сучасному науковому журналістикознавстві потребує негайного переосмислення. Якщо для журналістів-практиків старої генерації беззаперечними є посилання старої, ще радянської школи журналістики стосовно застосування прийомів домислу і вимислу, то нова зміна вдається до пошуків спонтанних, непродуктивних, часом досить сумнівних з точки зору професійної етики. Молоді «допомагає» в цьому практично повна необізнаність як з традиціями, так і сучасним науковим процесом, класичними взірцями світової літератури і публіцистики взагалі.

Поняття домислу і вимислу, як категорій етичних і суто професійних різнилося навіть у межах коротких історичних періодів. Проте саме в журналістиці питання сприймається й інтерпретується дуже гостро, оскільки в сучасній українській науці до останнього часу панувала доктрина, що журналіст мусить писати «правду, тільки правду і нічого, крім правди». Останнє доволі дивне, оскільки ще відомий радянський літературознавець Д. М. Прилюк завчасно попереджав про неприпустимість такого підходу. У своїй ґрунтовній праці він написав: «З творчої уяви і фантазії народжуються вимисли і домисли як їх конкретні вираження. Навколо їх правомірності в журналістській творчості точиться безперервна дискусія, і вона, очевидно, продовжуватиметься, бо, з одного боку, журналістика залишається вірною принципу правдивості, і будь-які вигадки дискредитуватимуть його, а з другого боку, журналістська творчість неможлива без творчої уяви і фантазії, які, як відомо, припускають відліт від точного копіювання дійсності» [7, с. 58]. Термін «відліт» (напевно, **фантазії** — М.В.), досить точно характеризує емоційний стан репортера, який має працювати в екстремальних умовах, через які певні «вибухові», у прямому сенсі цього слова, епізоди лише фіксуються в підсвідомості. Для того щоб згодом витягти їх звідти, потрібно не лише напружити пам'ять, але й компенсувати брак побаченого, почутого, буквально своєї шкірою відчутого дійства, власною уявою, почасти — фантазією. «Уява і фантазія, отже, рідні сестри творчості, — записав Д. М. Прилюк. — З допомогою уяви народжуються образи дійсності матеріального світу... З допомогою уяви людина намагається продовжити процес пізнання, поглибити і розширити його» [7, с. 57].

Визначення відомого журналістикознавця, як і весь підрозділ посібника, що присвячений проблемам домислу і вимислу, є, по суті, **прагматичною поетизацією** журналістської праці. Вказівки і настанови метра журналістики можна і слід сприймати інтуїтивно, виходячи з власного творчого досвіду, сприймати лише з урахуванням сьогоденних реалій, але не забуваючи про те, що історія повторюється. Взірці світової літератури дають нам блискучі зразки використання домислу і вимислу літературними героями-журналістами. Згадується, приміром, кар'єра «милого друга» з відомого твору Гі де Мопассана. Ко-

лишній вояк, який заробив свої статки завдяки коханкам і видавництву газети, починав репортером. Уже тоді вимисел у репортажах та інтерв'ю цього героя успішно домінував над реальністю. Моральні закони кожної епохи відрізняються, очевидно, тому пересічний читач і тогочасне французьке суспільство не заперечували проти таких прийомів.

Сто років потому лауреат Нобелівської премії в галузі художньої літератури англійський письменник Грехем Грін у романі «Тихий американець» головним героєм свого твору обирає репортера, містера Фаулера. Той відсилає до Англії свої матеріали з В'єтнаму, де саме в цей час з'являються перші «тихі» американці з ЦРУ. У барі готелю «Континенталь», у сутінках, між випивкою і дівчатами, європейці неспішно теревеняють про свої справи. З точки зору журналістикознавчої проблеми домислу і вимислу один з цих діалогів варто навести повністю:

— *Ви недооцінюєте себе, Білле, — сказав аташе з економічних питань. — Пам'ятаєте ваш нарис про дорогу 66. Як ви її тоді назвали? «Дорога в пекло». Він був вартий Пулітцерівської премії. Знаєте, що я маю на увазі? Вашу розповідь про людину з одірваною головою, яка стоїть на колінах у канаві і потім про ту, що йде наче сновиди...*

— *Ви гадаєте, що я справді був коло тої смердючої дороги? Стівен Крейн міг описувати війну, ніколи не убачивши її. А хіба я гірший? До того ж це тільки жалюгідна колоніальна війна [5, с. 55].*

Отже, найкращі матеріали герой просто вигадував, причому знаходив ті деталі, які запам'ятовувалися читачеві краще за реальні епізоди війни. Не зайвим буде додати, що Грехем Грін починав свою творчу кар'єру як репортер, то можна лише здогадуватися: писав колись репортер Грін правду чи волів творчо «опрацьовувати» факти реальної дійсності.

Часто-густо домислює мотивацію своїх героїв репортер Карков — персонаж відомого роману Ернеста Гемінґвея «По кому подзвін». Проте домисел Каркова, що граничить з вимислом, має не творче, скоріше — ідеологічне підґрунтя. Карков — спеціальний кореспондент «Правди» під час громадянської війни в Іспанії. За партійною директивою він змушений героїзувати вчинки республіканських командирів і комісарів, перебільшуючи, домислюючи факти у своїх репортажах.

Проте найпарадоксальнішим свідченням домінування абсолютного вимислу над прозаїчним фактом є практика англійських видань доби Джонатана Свіфта. «У XVIII столітті журналісти та їх читачі сприйняли би будь-яку пропозицію дотримуватися об'єктивності лише тому, що вона є чеснотою, як цілком недоречно. Таких авторів, як Едісон, Стіл, Джонсон, Свіфт і їх менш відому братію з Граб-стріт, читали саме заради їх поглядів і думок. Об'єктивність стала витвором преси XIX століття», — стверджує Дж. Голл [4, с. 31].

Нині вимисел, подібний до творинь Свіфта і К°, домінує в Україні у значній частині газетно-журнальних видань, що виконують настанови певної політичної сили і фінансових кіл. Причому йдеться навіть не про спеціаль-

ні партійні видання на кшталт газети «Коммунист» або «Товариш». Мова про загальнополітичні щоденні або щотижневі газети, журнали. Приміром, газета «Сьогодні» повністю зорієнтована на одне з регіональних угруповань; журнал «Профиль» не криється у відданості колишньому президенту; журнал «Корреспондент» фінансується, за чутками, за кошти американських платників податків. У політології це явище отримало назву *пробабілізму*, категорії взятої з філософської науки. По суті, пробабілізм — звичайний софізм, за яким будь-який пошук, варіант пошуку істини хибний, бо не існує самої істини. Вітчизняні видавці, уникаючи заглиблення в термінологічний апарат, воліють просто підмінювати реальні факти на вигадки. На іншому, не менш цинічному але більш витонченому з точки зору подачі матеріалу рівні, повертається знаменита партійна настанова газетярам доби «розвиненого» соціалізму: «Не забувайте, що Ви — працівник партійної газети і іншим не давайте про це забувати».

Причини, через які проблема домислу і вимислу в сучасній редакційно-видавничій практиці в Україні не досліджувалися, залишаються зловоденнями. Спорадичні суперечки, що іноді спонтанно виникають з даної проблеми на наукових семінарах, захистах кандидатських або докторських дисертацій, спровоковані головним чином автором цих рядків і мають більш емоційне, ніж наукове підґрунтя. Далі вербального спілкування справа не рухається. А тим часом навіть не домисел, а вимисел все частіше брутально втручається в газетно-журнальну практику, і закривати на це очі означає пасти задніх у світовій науці про журналістику.

Найбільш яскравий приклад практичної реалізації домінанти вимислу над реальністю стало «спеціальне видання» *The New York Times*, що вийшло наприкінці 2008 року в США. За свідченнями експертів, воно мало «ефект вибуху інформаційної бомби» [1]. Спеціальний випуск, що його безплатно розповсюджували волонтери на вулицях Нью-Йорка, Лос Анджелеса й ряду інших великих міст США, проголошував сенсаційні новини. Війна в Іраку закінчилася, і військові повертаються додому. Джорджа Буша віддано під суд, бо саме він спровокував конфлікт під приводом того, що нібито в Саддама Хусейна є зброя масового ураження. Найбільше вражав той факт, що Буш здався поліції добровільно, під впливом «свого останнього спілкування з Ісусом Христом». Приклад свого патрона наслідувала Кондоліза Райс, яка також публічно вибачилася за людські жертви в ході цієї війни. У газеті можна було прочитати також, що конгресмени Сполучених Штатів раптово відмінили зловісний закон про тероризм, проголосували за безплатну вищу освіту і т. д. Захопившись подібними новинами, пересічні американці не одразу звернули увагу на той факт, що газета на 14 шпальтах датована наступним роком. Таким чином, весь випуск виявився суцільним вимислом журналістів і видавців: вони просто вирішили спрогнозувати, що станеться в найбагатшій країні світу в майбутньому, за збігом певних обставин. Пізніше виявилось, що грандіозна містифікація є справою маловідомої досі організації **The Yes Man**, і подібні акції для них не

новина. Очевидно, організація мала поважних спонсорів, бо згодом стало відомо, що в альтернативному проекті брало участь близько тисячі професіоналів: від власне репортерів і аналітиків до проплачених розповсюджувачів друкованої продукції.

Не маючи на меті аналізувати політичні дивіденди подібної акції, наголошуємо лише на тому конкретному висновку, що більшість матеріалів у «газеті майбутніх подій» була написана в жанрах інформаційної замітки, репортажу, інтерв'ю. Суцільна вигадка, фантастика, вимисел. Проте конкретний приклад на емпіричному рівні заперечує досі усталену журналістикознавчу теорію. Чи варто говорити, що невдовзі ми станемо свідками повторення подібних експериментів в Україні, де логіка політичної боротьби передбачає швидке запозичення передових прийомів контрпропаганди?

Коли абстрагуватися від зайвої емоційності в проблемі доречності домислу і вимислу, коли врахувати, що по всьому світу налічується до півсотні теорій альтернативної етики, то слід знову звернутися до американських реалій — уже в плані не практичної, але наукових праць із журналістикознавства.

Американський дослідник Том Вулф — відомий ще як письменник-романіст, колумніст і класичний репортер у жанрі розслідування — видав книгу «Нова журналістика» [3]. Не ставлячи за мету анотацію цього оригінального видання, зупинимося лише на основних поглядах автора щодо доречності домислу і вимислу в сучасній журналістиці. За словами Тома Вулфа, віднедавна в Америці «...з'явився особливий жанр. Він всотує прийоми роману, перемішує їх з прийомами інших прозаїчних жанрів. І при цьому весь час, якими б не були методи написання, залишається перевага... читач просто знає — все відбувалося насправді» [3, с. 60].

Емоційність у творах нової журналістики досягається прийомами суто літературними, правдивість — деталями суто репортерськими. Як результат, маємо яскраві описи, влучні характеристики і водночас реальні діалоги й інтерв'ю з реальними респондентами. Цей незвичний для провінційної української журналістики симбіоз може набувати несподіваних, часом гротескних форм. Збірка журналістських статей романіста Трумена Капоте виходить з «алітереруючим хорейним пентаметром у назві», але при цьому зміст книги є повністю журналістським твором [3, с. 47]. Джон Сак видає свою «Роту М», максимально використовуючи в діалогах реальних героїв сленг; видає справжнісінький романний «потік свідомості», але... отримує при цьому письмову згоду від кожного зі своїх респондентів, життя яких описує в серії військових репортажів [3, с. 403]. Тобто, питання домислу і вимислу в кожному з конкретних матеріалів, написаних у стилістиці нової журналістики, вирішуються індивідуально самим автором. Йдеться лише про глибину відображення внутрішнього світу реальних героїв і здатність автора дати якомога яскравішу картину того, що відбувається в об'єктивній реальності, використовуючи при цьому прийоми і методи художньої літератури.

Нова журналістика — це добре забуте старе, і сам Том Вулф, дошукуючись до її першоджерел, звертається до досвіду Антона Чехова і його знаменитих дорожніх нотаток «Остров Сахалин». Гадаємо, що лише незнання української традиції не дозволило американському досліднику вивчити досвід написання дорожніх нотаток Панасом Мирним чи навести як приклад першоджерел нової журналістики оповідання-нариси Івана Франка про злидарів з Борислава.

Цілком очевидно, слід чекати експансії подібної форми організації журналістської творчості і в Україні. Хиткий кордон, умовна межа між домислом і вимислом у цьому випадку вирішуватиметься вітчизняними журналістами спонтанно, інтуїтивно, без урахування не лише світових, але й власних традицій. І справа не в якості журналістської освіти. Справа в менталітеті, досить одіозних індивідуальних рисах наших журналістів-практиків.

Яскравим прикладом такого оригінального тлумачення міри домислу і вимислу є видавничо-журналістська діяльність автора цієї наукової розвідки. У творчій журналістській практиці він керується настановами великого Аристотеля з відомої «Поетики». Звучать вони так: «А як слід писати неправду, цьому му краще за все повчитися у Гомера» [2, с. 675].

1. Американцы подделали газету. «Коммерсантъ». — № 207 /4024/, 14.11.2008. 2. Аристотель. Сочинения. В 4 т. Т. 4. Поэтика. /Аристотель. — М: Мысль, 1983. — 828 с. 3. Вулф Т. Новая журналистика и Антология новой журналистики / Т. Вулф; пер. с англ.. Д. А. Благов, Ю. А. Балаян. — СПб: Амфора, 2008. — 574 с. — (Серия «Амфора 21»). 4. Гол Дж. Онлайн-журналистика. / Дж. Гол. — К.: К.І.С., 2005. — 217 с. 5. Грін Г. Тихий американець. Наш резидент у Гавані / Г. Грін; пер. з англ. І. Коваленко, П. Шарандак. — К.:Дніпро, 1967. — 367 с. 6. Лазутина Г. Основы творческой деятельности журналиста / Г. Лазутина. — М.: Аспект Пресс, 2004. — 240 с. 7. Прилюк Д. Теорія і практика журналістської творчості / Д. Прилюк. — К.: Вища школа, 1973. — 271 с. 8. Рене Дж.Каппон. Настанови журналістам Ассошіейтед Пресс / Рене Дж. Каппон; пер з англ. А. О. Іщенко. — К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2005. — 158 с.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ЖУРНАЛИСТИКИ-РАССЛЕДОВАНИЯ. ДОПУСТИМЫЕ СТАНДАРТЫ ДОМЫСЛА И ВЫМЫСЛА

Статья посвящена проблемам развития современной журналистике-расследованию: украинской и мировой. Приводятся многочисленные примеры из периодической печати и научных изданий.

FEATURES OF DEVELOPMENT OF JOURNALISM-INVESTIGATION. POSSIBLE STANDARDS OF CONJECTURE AND FICTION

Article is devoted problems of development to modern journalism-investigation: ukrainian and world. Numerous examples from periodicals and scientific editions are resulted.

Стаття надійшла 29. 11. 2011

УДК 070:007.82-92

В. В. Гридчина*Інститут журналістики Київського національного університету
імені Тараса Шевченка***ВИКОРИСТАННЯ КОНТРАСТИВНОГО МЕТОДУ
В СЕМІОТИЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ДІЛОВИХ ВИДАНЬ***Розглянуто контрастивний метод як засіб узагальнення групи семіотичних мов до рівня метамови.****Контрастивний метод (аналіз), семіологія, мова, ділові видання, ілюстрація***

Свого часу мене зацікавили ілюстрації ділових видань, а саме та інформативність, яку вони несли своєму підготовленому читачеві. Підготовленому, бо видання були спеціалізовані й орієнтовані на певну аудиторію. Сьогодні, займаючись методами семіологічних досліджень, хотілося б не відходити від минулих уподобань.

Отже, семіологічним напрямом дослідження буде опис візуальної семіотичної мови ділових видань, а саме її прагматичний аспект. Засоби масової інформації є системою соціальної комунікації, тобто прагматика, за визначенням Ч. Моріс, вивчає «мову як тип комунікативної діяльності, соціальної за походженням і сутністю» [4, с. 45]. А Ролан Барт наголошує, що «будь-яка семіологічна система пов'язана із мовою» [1, с. 276]. Таким чином, мова розуміється як система значень, «психічний зв'язок (pseud) між поняттям і знаком» [4, с. 192]. Також Ч. Моріс підсумовує, що мова — це система взаємопов'язаних знаків, сукупність об'єктів, пов'язаних певними правилами. Як витікає з набору визначень терміну «мова», що використовується в семіології, мова виникає в момент об'єднання знаків у систему, у середині якої діють певні правила. В свою чергу, механізм об'єднання знаків має психічний характер, оскільки, у нашому випадку, саме людина створює ту послідовність знаків та виводить правила функціонування системи. Так, ми не пригадуємо, як виникла українська мова, проте є свідками зміни правил в її середині. Пам'ятаємо, як було введено літеру «г» в українську абетку, а деякі ЗМІ почали активно впроваджувати нові норми мови, і так, наприклад, у вжиток увійшов вислів «прямий етер».

Саме людина є творцем мови, бо тільки для неї вона має значення. Перші люди, почавши малювати, створили мову зображень, що згодом роздвоїлася, і одна її гілка еволюціонувала до письма. Винайшли механічний спосіб відтворення та фіксації навколишнього середовища за допомогою світла — отримали мову фотографії. Так само і друковані ЗМІ мають свою мову, яку можна поділити на мову текстів і мову зображень. Зображення є візуальними знаками, а відтак і мова зображень — це система візуальної комунікації, яка функціонує, у нашому випадку, у межах ділових видань.